

# TERMINOLOGIA 'GNIEWU BOŻEGO' W BIBLIJ HEBRAJSKIEJ

Barbara Strzałkowska

## WSTĘP

Księgi Starego jak i Nowego Testamentu dają nam bogatą ilustrację ludzkich uczuć przypisywanych Bogu (antropopatyzm) poczynając od bardzo łagodnych w swym wyrazie, a kończąc na niezwykle silnych. Najtrudniejszy do zrozumienia i zaakceptowania jest „Boży gniew”, zwłaszcza gdy przyglądamy się mu z perspektywy Nowego Testamentu i chrześcijaństwa<sup>1</sup>. Tymczasem na kartach Starego Testamentu odniesienie do gniewu Boga pojawia się aż kilkaset razy, co, biorąc pod uwagę opisy mówiące o „uczuciach” Jahwe, stanowi niemałą liczbę. Świadczy już o tym bogactwo określeń gniewu znajdujących się w Starym Testamencie.

Kwestie terminologiczne stanowią zawsze punkt wyjścia do dokładniejszych badań egzegetycznych, a potem teologicznych. Jednym z większych problemów, przed którym stają egzegeci jest niedostateczne opisanie pól semantycznych wyrażen hebrajskich. Te trudności są tym większe, im bardziej bogata jest terminologia, zarówno w swej różnorodności jak i wieloznaczności.

---

<sup>1</sup> Na temat gniewu Bożego w Nowym Testamencie patrz: A.T. Hanson, *The Wrath of the Lamb*, 1957; J. Fichtner et al., *ὀργή*, w: *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, V (1954), 382-484; B.T. Dahlberg, *The Wrath of God in the NT [Wrath of God]*, w: *The Interpreter's Dictionary of the Bible*, t.4, 1962, 906-908; S.H. Travis, *Wrath of God (NT)*, w: *The Anchor Bible Dictionary*, t.6, 1992, 996-998; G.H.C. McGregor, *The Concept of the Wrath of God in The New Testament*, *New Testament Studies*: 7, 101-109; A. Kiejza, *Orge tou arniou. Postać baranka w apokalipsie 6,1.16-17 na tle antropomorficznego obrazu gniewu Boga w NT.*, *Collectanea Theologica*: R.66(1996) 3, 31-42; J. Lach, *Gniew Boży przeciw bezbożności (Z nauki św. Pawła o usprawiedliwieniu)*, *HD R.55* (1986), nr 1, 21-24. Na temat gniewu Jezusa patrz: R.V.G. Tasker, *The Biblical Doctrine of the Wrath of God*, 1951, 29-34.

W Biblii Hebrajskiej występuje co najmniej kilka terminów odnoszących się do ‘gniewu’ w ogóle i ‘gniewu Bożego’ w szczególności. Do najważniejszych z nich należą:

- אף
- חמה
- חרון
- כעס (lub כעש)
- קצף
- זעם
- זעף
- עברה

Ponadto poza tymi specyficznymi terminami odniesienia do gniewu Bożego można odnaleźć w prawie każdej biblijnej aluzji do Bożej kary, czy zemsty, również w sposób pośredni wyrażającej uczucie rozgniewania.

Dokładniejsze zanalizowanie mechanizmów powstawania słów pozwala na odkrycie prawd, które rządzą nie tylko sferą języka, ale i mentalnością ludzi, którzy owym językiem się posługują. Język hebrajski, podobnie jak inne języki semickie, często buduje słowa na podstawie obserwacji otaczającej rzeczywistości. Spośród wielu mechanizmów słowotwórczych istniejących w tym języku<sup>2</sup> warto zwłaszcza zwrócić uwagę na jeden – figuratywne użycie słów, ponieważ ma on bardzo istotne znaczenie, także dla podejmowanego zagadnienia terminologii gniewu Bożego. Ów mechanizm stał się chyba najbardziej owocną formą budowania nowych wyrazów. „Mówiąc najprościej – ma on miejsce wtedy, kiedy oryginalne, pierwotne znaczenie słowa jest zmieniane i rozszerzane, by znaczyć jeszcze coś innego, coś nieuchwytnie bliskiego, spokrewnionego [z pierwszym znaczeniem]. Jest to proces budowania słów, do którego jesteśmy tak bardzo przyzwyczajeni, i który tak bardzo stał się częścią naszego myślenia i języka, że w ogóle nie analizujemy tego, co mówimy, a przez tę prostą sztuczkę, właściwie podwoiliśmy lub potroiliśmy nasze słownictwo.”<sup>3</sup> Każde słowo na początku wyrażało jakiś konkret, coś, co można było dotknąć, poczuć, zobaczyć, usłyszeć lub powąchać. Z biegiem czasu starożytny człowiek zaczął potrzebować dodatkowych słów. Chcąc wyrazić ideę, która nie była materialna (a przecież taka potrzeba była niewątpliwa!), taką jak sąd moralny, idee religijne, czy wreszcie stan emocjonalny, musiał tworzyć nowe słowa. „Będąc leniwym, zaczął do tego używać po prostu słów, które już znał. (...) Wybierał takie

---

<sup>2</sup> Więcej na ten temat (wraz z przykładami) w: E. H o r o w i t z, *How the Hebrew Language Grew*, KTAV Publishing House, 1960, na przykład 220-225.

<sup>3</sup> E. H o r o w i t z, *How the Hebrew Language Grew*, KTAV Publishing House, 1960, 290-291.

słowo, które mogłoby zasugerować, pośrednio lub bezpośrednio, precyzyjniej lub mniej, to, co chciał powiedzieć.”<sup>4</sup> Tak powstały niezliczone słowa, wyrażające koncepcje niematerialne, ze słów zupełnie materialnych, czy opisujących materialną rzeczywistość; np. ze słowa ‘prosty’ (hebr. יָשָׁר; מִישׁוֹר), wywodzi się słowo ‘uczciwy’; termin ‘niewinny’ z kolei – pochodzi od słów oznaczających ‘czysty, jasny’ (hebr. יָזַח יָזַח; i inne). Słowo חָג (‘święto’) powstało z tego samego rdzenia co חָגַג, to znaczy ‘chodzić w kółko’ (lub ‘tańczyć’), ponieważ świętowano również tańcząc, więc z czasem słowo חָג zaczęło znaczyć, to co rozumiemy przez nie dziś, czyli ‘święto’

W ten sam sposób powstały również słowa wyrażające emocje i uczucia. Tak było w przypadku najważniejszych określeń odnoszących się do gniewu, jakie występują w Biblii Hebrajskiej. Na przykład חָמָה wywodzi się od słowa חָם, co znaczy ‘gorący’; a słowo עָבַרָה - od słowa עָבַר, oznaczającego ‘przekraczać’, ‘wyjść poza’ - w tym wypadku owo ‘wyjść poza’ jest emocjonalne, i przypomina trochę polskie ‘wychodzić z siebie’ – z kolei od tego wyrazu pochodzi również słowo עֲבֵרָה, oznaczające ‘grzech’ – czyli ‘przekroczenie’ norm moralnych itd. Co ciekawe, niektóre ze skojarzeń znanych w języku hebrajskim, jak palący ogień wyrażający gniew, obrazują taką samą bądź podobną ideę w słowach z innych języków na całym świecie. Także w języku polskim można to zauważyć na przykładzie słowa ‘zapalczliwość’, będącego dalekim synonimem słowa ‘gniew’

## HEBRAJSKIE TERMINY NA OKREŚLENIE 'GNIEWU BOŻEGO'

Pojęcie ‘gniewu’ jest w języku hebrajskim wyrażone co najmniej na 8 sposobów, tzn. odpowiada mu 8 terminów hebrajskich. Każdy z nich ma inne korzenie i niesie ze sobą inne konotacje znaczeniowe oraz nieco odmienne zabarwienie znaczeniowe. W rozważaniach na temat biblijnego pojęcia gniewu, W. Eichrodt pisał: „Wewnętrzny ogień gniewnych emocji określany jest przez: חָרָה i חָמָה; jego oddziaływanie na otoczenie, zobrazowane przez ‘parskanie’, wyrażają: רָחַח i אָף; ‘pienienie się’ lub ‘gotowanie się’ [wyrażają słowa]: עָבַרָה, זַעַם, i זַעַף; a ‘denerwowanie się’ pod presją czegoś, wyraża: קִצְּפָה”<sup>5</sup> Dokładniejsza analiza każdego z powyższych określeń

<sup>4</sup> Tamże, 291.

<sup>5</sup> W. Eichrodt cytowany za: M.I. Gruber, *Aspects of Nonverbal Communication in the Ancient Near East*, Studia POHL 12/II, Biblical Institute Press, Rome 1980, 483.

pozwała przybliżyć sposób postrzegania gniewu przez autorów biblijnych, a w szczególności gniewu samego Boga.

## 1. אַף

W Biblii Hebrajskiej „najczęściej używanym zwrotem na określenie ‘gniewu’, czy to Bożego (140 razy) czy ludzkiego, jest אַף, czy też w liczbie mnogiej אַפִּים.”<sup>6</sup> Wywodzi się ów termin od rdzenia אַפֵּן, tzn. ‘rozniewać się’, ‘gniewać się’, a pierwotnie być może oznaczającego ‘sapać’ i ‘parskać’ Występuje on 14 razy w formie czasownikowej i, z wyjątkiem Ps 2,12, zawsze jego podmiotem jest Bóg (por. Pwt 1,37; Iz 12,1). W formie rzeczownikowej (אַף czy אַפִּים) oznacza ‘nozdrza’ (Rdz 2,7; Wj 15,8) lub ‘nos’ (Prz 30,33; Iz 3,21; Ez 8,17; 16,12; 23,25) - co stanowiło najprawdopodobniej znaczenie pierwotne.<sup>7</sup> Stopniowo przekształciło się ono także w ‘twarz’ (Rdz 19,1; 42,6; 1Sm 24,9; Iz 49,23) – we wszystkich przypadkach ukazującą padanie twarzą do ziemi. Później dopiero słowo to przybrało znaczenie ‘gniewu’ i ‘złości’

W językach starożytnego Bliskiego Wschodu występują słowa o podobnym brzmieniu: w języku akadyjskim *appu*, ugaryckim *ap*, w arabskim *anfun*, wszystkie określające ‘nos’<sup>8</sup> Podwójne znaczenie terminu אַף, jako ‘nos’ i ‘gniew’, występuje ewidentnie tylko w języku hebrajskim.

W Starym Testamencie „spośród 277 występowania, 224 razy אַף odnosi się do ‘gniewu’, mającego podmiot czy to w Bogu, czy w ludziach. Pozostałe 53 razy odnoszą się do ‘nosa’, ‘nozdrzy’ i ‘twarzy’ Wyjątkiem jest 1 Sm 1,5, kiedy to najwyraźniej odnosi się on do ‘podwójnej części’”<sup>9</sup> Analizowana forma w znaczeniu gniewu najczęściej występuje w księgach proroczych (88 razy) i mądrościowych (64 razy). Połączenie znaczeń tych wyrazów sugeruje, jak twierdzi B.T. Dahlberg, iż „w starożytnej hebrajskiej psycholo-

<sup>6</sup> G.A. Herion, *Wrath of God (OT)*, w: *The Anchor Bible Dictionary*, t.6, ed. David Noel Freedman, ass.ed. Gary A. Herion, David F.Graf, John David Pleins, managing editor Astrid B. Beck, 1992, 990.

<sup>7</sup> Opinie odnośnie pochodzenia tego terminu i pierwotnego znaczenia różnią się. Za ewolucją tego terminu od znaczenia ‘nos’ do znaczenia ‘złość, gniew’ opowiada się Palache, zaś Fichtner oraz L. Koehler i W.Baumgartner (*Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament*) podają iż oryginalnym, pierwotnym znaczeniem było ‘parskać’, ponieważ zarówno znaczenie ‘nos’ jak i ‘gniew’ mogą wywodzić się od niego.

<sup>8</sup> G.B. Struthers, אַף; w: *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis*, t.1, gen.ed. W.A.VanGemeren, Paternoster Press, UK 1997, 462.

<sup>9</sup> Tamże, s. 463.

gii, ten organ [nos, nozdrza] był postrzegany jako siedlisko złości i gniewu”<sup>10</sup> Jest to widoczne zwłaszcza w Ps 18,8n („Zatrzęsa się i zadrżała ziemia, posady gór się poruszyły, zatrzęsły się, bo On zapłonął gniewem. Uniósł się dym z Jego nozdrzy.”). „Ta powszechna opinia obrazuje starożytną bliskowschodnią ideę, że nos odzwierciedla emocje; stąd wyrażanie gniewu mogło być pojmowane jako ‘sapanie’ lub ‘gwałtowne rozdzielanie nozdrzy’”<sup>11</sup> Potwierdzeniem tego może być także tekst z Ez 38,18 („gniew mój we Mnie zapłonie”, w oryginale znajduje się tam wyrażenie: תַעֲלֶה חֲמָתִי בְאַפִּי - które można tłumaczyć jako: „gniew mój powstanie w moim nosie”)<sup>12</sup>

W dwóch przypadkach te dwa znaczenia - ‘gniew’ i ‘nos’ - pokrywają się (por. Hi 4,9; Ps 18,16), w wyrażeniu אָף אֵף. Co więcej jest tu również widoczny związek między gniewem i parskaniem.

Słowo אָף może być użyte do wyrażenia różnych „poziomów” gniewu. Najczęściej używane wyrażenia to: אָף אֵף, ‘palący gniew’ (por. Jr 4,8.26; 12,13; i inne); אָף בְּעַר ‘płomienny gniew’ (por. Iz 30,27); lub w połączeniu z חָמָה jako: ‘gniew i zapalczywość’ lub ‘gniew i oburzenie’ (por. Pwt 29,22; Mi 5,14; Ps 90,7); i inne.

W odniesieniu do Boga może on również przybierać znaczenie pozytywne: w wyrażeniu אָף אֵף (lub אָף אֵף) oznacza ‘cierpliwy’ - dosłownie ‘daleki od gniewu’ - (por. Prz 15,18; Jr 15,15) i stawiany jest obok Bożej miłości, wierności, miłosierdzia i łaskawości (por. Wj 34,6; Neh 9,17; Ps 85,16; 103,8; JI 2,13; Jon 4,2).

W formie czasownikowej (אָף) „gniewać się”, jest użyty w Biblii wyłącznie na określenie gniewu Bożego, nigdy ludzkiego<sup>13</sup>

Nie jest przypadkiem, iż słowo ‘gniew’ wywodzi się od słowa ‘nos’ i ‘nozdrza’ Wynika to właśnie z obserwacji rzeczywistości, a w tym przypadku samego człowieka. U człowieka bowiem „gniew charakteryzuje się zwiększoną aktywnością serca i układu oddechowego. Widocznym tego objawem są ruchy ciała, zwłaszcza klatki piersiowej; czerwienienie skóry spo-

<sup>10</sup> Cytat za: M.I. Gruber, *Aspects of Nonverbal Communication in the Ancient Near East*, 484.

<sup>11</sup> J.F.D. Creach, אֵף אֵף, w: *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis*, t.2, gen.ed. W.A. VanGemeren, Paternoster Press, UK 1997, 266.

<sup>12</sup> E. Johnson, אָף אֵף, w: *Theological Dictionary of the Old Testament*, t.1, ed. D.J. Botterweck i H. Ringgren, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids Michigain 1977, 351.

<sup>13</sup> B.T. Dahlgren, Anger, w: *The Interpreter's Dictionary of the Bible*, t.1, ed. G.A. Buttrick, Nashville 1962, 136.

wodowane zwiększonym krążeniem i rozszerzenie nozdrzy”<sup>14</sup> I nie ma się co dziwić, że owe somatyczne reakcje dały początek czasownikom, rzeczownikom i wyrażeniom idiomatycznym odnoszącym się do gniewu. Hebrajczycy nie umiejscawiali przecież ośrodka stanów emocjonalnych w umyśle ani w sercu, ale mogli określać i wyrażać emocje w terminologii reakcji somatycznych. Tak jest właśnie w przypadku niektórych określeń ‘gniewu’ - hebrajskie pojęcia wyrażają co najmniej kilka z owych somatycznych reakcji i z nich biorą swój początek.

## 2. חֶמֶד

Drugim biblijnym terminem określającym gniew jest חֶמֶד. Oznacza on: ‘gorąco’, ‘gorący’, (we współczesnym języku hebrajskim z tego samego rdzenia pochodzi słówko *himmum* tzn. ogrzewanie), ale też ‘jad’ (Pwt 32,24.33), ‘truciznę’ (Ps 58,5 Jr 25,12; Iz 51,17.22), a w końcu: ‘gniew’, ‘oburzenie’, ‘złość’ (np.2 Krl 22,12-13.17), gdzie podmiotem jest Bóg; lub (Rdz 27,44; Est 3,5; Ps 37,8; Prz 15,1) gdzie podmiotem gniewu jest człowiek.

Wywodzi się on od rdzenia חמ׳ lub חמד, oznaczającego ‘być gorącym’<sup>15</sup> Intuicja idzie, więc w tym przypadku w stronę opisanego gniewu jako gorąca, palącego od środka. Znowu jest to niewątpliwe nawiązanie do somatycznych reakcji człowieka w sytuacji gniewu. W języku polskim dobrze ten termin może tłumaczyć słowo ‘zapalczliwość’, który również ma podobną do hebrajskiej etymologię lub powiedzenie ‘rozpalić się gniewem’ i inne podobne odczucia. Również w językach Bliskiego Wschodu jest to widoczne: w języku arabskim *wahim* oznacza ‘gorący’<sup>16</sup>

Jednak wiele wskazuje na to, iż pierwotnym znaczeniem hebrajskiego terminu חֶמֶד był ‘jad [wężowy]’, który potem ewoluował do znaczenia ‘trucizna’<sup>17</sup> Obrazuje to również znaczenie podobnych terminów w innych językach starożytnego Bliskiego Wschodu: akkadyjskiego *imtu* (trucizna, jad, ślina), ugaryckiego *hmt* (jad, trucizna). Później dopiero pole semantyczne hebrajskiego חֶמֶד rozszerzyło się na ‘gniew’ i ‘wściekłość’

<sup>14</sup> M.I. Gruber, *Aspects of Nonverbal Communication in the Ancient Near East*, 481.

<sup>15</sup> Więcej na ten temat: Tamże, s. 514.

<sup>16</sup> Por. E. Johnson, חֶמֶד, w: *Theological Dictionary of the Old Testament*, t.1, 352.

<sup>17</sup> Por. M.I. Gruber, *Aspects of Nonverbal Communication in the Ancient Near East*, 513-514.

„Tradycyjne pochodzenie hebr. **חַמָּה** ('jad, trucizna') od **חַי** lub **חַמַּח** ('być gorącym') jest oparte nie tylko na powierzchownym podobieństwie słów, ale także na fakcie, iż hebr. **חַמָּה** – ('gniew') jest określony jako ten, który 'pali'”<sup>18</sup> (por. 2 Sm 22,9 [= Ps 18,9]; Ps 74,1; Iz 65,5b – te wersety odnoszą się tylko do gniewu Bożego)<sup>19</sup> Połączenie tych dwóch znaczeń ('gniewu' i 'trucizny') - jakby „zmieszana metaforę” terminu **חַמָּה** (połączenie 'trucizny', którą można pić – Hi 6,4, ale i wylewać, z 'gniewem', który również się wylewa Lm 4,11) - można znaleźć: w Jr 7,20 („Dlatego to mówi Pan: «Oto się żar gniewu mojego rozlewa na to miejsce, na ludzi i na zwierzęta, na drzewa polne i na owoce ziemi - płonie i nie zagaśnie»)” i Ez 36,18 („Wtedy wylałem na nich swe oburzenie z powodu krwi, którą w kraju przelali, i z powodu bożków, którymi go splugawili”)<sup>20</sup>

Termin **חַמָּה** występuje w Biblii Hebrajskiej rzadziej niż **אָנֶף**, bo 125 razy, z czego prawie 90 w odniesieniu do Boga. Ogromna większość występuje u Ez (aż 33 razy) i Jr (17 razy, tylko odnośnie do gniewu Bożego), co daje 40% użycia tego rzeczownika w ogóle. W księgach prorockich (np.: Iz 27,4; 42,25; Jr 23,19; Ez 5,13.15; 16,38; 25,17; Na 1,2) ma on silniejsze znaczenie niż samo **אָנֶף**, a często występuje razem z nim.

W 5 przypadkach oznacza on 'jad': Pwt 32,24; Ps 58,4 dwukrotnie; Ps 140,4 i Hi 6,4.

„Obraz prezentowany przez **חַמָּה** jest silną emocją, powiązaną ze sprawiedliwością. Ta emocja, silniejsza niż gniew (**אָנֶף**), jest wyrażona z największą siłą w Księdze Jeremiasza i Księdze Ezechiela”<sup>21</sup>

Bóg nazwany jest w Na 1,2: **חַמָּה בַּעַל** ('Pan gniewu'). Ów gniew Boży „wybuchnie jak płomień”(Jr 4,4; 21,22), „jak ogień” (Lm 2,4), „wyleje się jak ogień” (Na 1,6), jest jak „puchar gniewu Pana” (Iz 51,17); przybiera postać 'gwałtownej burzy' (Jr 23,19; 30,23;), jest 'zapalczywy' (Dn 9,16), a owa 'zapalczywość' zwraca się przeciw Judzie (Ez 5) i „wrze” przeciw innym narodom (Kpł 26,14-39; Iz 43,2).

<sup>18</sup> Tamże, s. 514.

<sup>19</sup> Tamże, s. 512.

<sup>20</sup> Tamże, s. 513n.

<sup>21</sup> G.B. Struthers, **אָנֶף**; w: New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis, t.2, 171.

### 3. חָרוֹן

חָרוֹן to kolejny termin określający gniew Boży, o podobnym znaczeniu do poprzednio omawianego. Pochodzi on od rdzenia חרה tzn. ‘palić’ (się), ‘płonąć’, ‘zwalczać coś’, ‘borykać się z czymś’ Podobne znaczenie ‘palić’ ma, występujący w języku akadyjskim i arabskim, termin *hrr*<sup>22</sup> W języku aramejskim zaś *chera* oznacza po prostu ‘gniew’

W formie rzeczownikowej tłumaczy się go jako: ‘gorąco’, ‘płonący’, ‘palący’ Często oznacza palić (się) (także gniewem). Oznacza on: ‘zapalczliwość’ (Lb 25,4), ‘gniew’ (Ez 7,12), czy wreszcie ‘gniew [Pański]’ (2Krn 28,11; Neh 13,18; Ps 88,17 tu w lm.; Ez 7,14).

Termin חָרוֹן towarzyszy zazwyczaj słowu אֵף wyrażając ‘płomienny, palący gniew’ (por. np. 1 Sm 28,18; 2Krn 28,11; Ezd 10,14; Ps 78,49; a u proroków: Iz 13,13; Jr 4,8.26; 25,37.38; 49,37; Lm1,12; Oz 11,9; So 2,2; 3,8). W 33 z 41 przypadków pojawienia się tego terminu, jest on właśnie towarzyszem słowa אֵף. Występuje najczęściej u proroków (18 razy, z czego 8 razy u Jr i 2 razy w Lm).

Warto zauważyć, że w sposób szczególny חרה i jego pochodne, wyrażają Boży gniew vis-à-vis oburzenia ludzkiego. Wyrażenie אֵף־חָרוֹן, ‘palący gniew’, odnosi się wyłącznie do gniewu ludzkiego (Iz 7,4). Spokrewniony z nim termin חָרוֹן אֵף, odnosi się natomiast zawsze do gniewu Bożego (Wj 32,12). Czasownik חרה sam lub w złożeniu z innymi słowami może odnosić się do obydwu (podczas gdy אֵף oddaje tylko Boży gniew). Kiedy stosowany jest do Boga, czasownik ten (i pochodny od niego termin חָרוֹן) prawie zawsze wyraża pojęcie ‘usankcjonowany gniew suzerena na swojego nieposłusznego wasala’ Obiektem w prawie wszystkich wypadkach jest Izrael (oprócz Ps 18,7; Ha 3,8), a gniew Jahwe zapala się z powodu niewierności warunkom zawartego przymierza (Joz 7,1; 23,16; Sdz 2,20) lub zwrócenia się Izraela ku innym bóstwom (Pwt 6,14-15; 11,16-17; zwłaszcza 31,16-17). Ludzki gniew w Starym Testamencie wpływa typowo, jak i gniew Boga, z zazdrości. Taki płomień gniewu jest czasami przedstawiany negatywnie (Rdz 4,5-6), jak coś, czego należy unikać (Ps 37,1.7-8, Prz 24,19). Jakkolwiek Mojżesz jest jedynym przykładem gniewu ludzkiego wyrażonego sprawiedliwie w imieniu Boga (Wj 32,19)<sup>23</sup>

<sup>22</sup> Por.: J.F.D. Creach, חרה, w: New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis, t.2, 265.

<sup>23</sup> Tamże, s. 266.



W Starym Testamencie (חרה) w formie czasownikowej pojawia się 93 razy, z czego 83 oznacza ‘płonienie’ jak gniewem (patrz Rdz 4,5; 18,30.32). Najczęściej występuje w tekstach narracyjnych - 34 razy w Pięcioksięgu – przeważnie opisując gniew Boga powstały w wyniku niewierności Izraela. Zaskakujące jest, że w tej formie poza 8 przypadkami, nie występuje on w księgach prorockich, w przeciwieństwie do formy rzeczownikowej חרון.

„Zdania przedstawiające ‘palący gniew’ (חרון אף), jak w Jr 4,26, jest silniejsze niż sam gniew (np. z Wj 32,10). Gniew Boży wobec Izraela stawał się coraz większy, w miarę upływu historii, z powodu ciągłych niewierności”<sup>24</sup>

#### 4. כַּעַס (lub כַּעַשׁ - w Hi)

Kolejnym terminem, znacznie rzadziej występującym od poprzednich, jest כַּעַס (lub כַּעַשׁ jak w Hi 5,2; 6,2; 10,17; 17,7). Oznacza on ‘drażnić’, ‘niepokoić’, ‘być zdenerwowanym’, ‘zagniewanym’, ‘poirytowanym’, ale też w znaczeniu rzeczownikowym ‘żał’, ‘gniew’. W odniesieniu do Bożego poirytowania występuje okazjonalnie (8 razy - Krl 15,30; 21,22; Ps 85,5), podobnie jak i do ludzkiego (Hi 5,2; Koh 7,3.9). Czasami tłumaczy się go jako ‘smutek’ (np. Ps 6,8).

Rdzeń *kaas* pojawia się tylko w północno-zachodnim języku semickim i oznacza ‘gniewać się’. J. Barth łączy go z arabskim *kasa’a* - ‘strach’, co mogłoby stanowić wyjaśnienie różnego zapisu rzeczownika w Księdze Hioba, gdzie znajdowałby się zapis wcześniejszy<sup>25</sup>

Jako rzeczownik występuje on 25 razy w Starym Testamencie, najczęściej w literaturze mądrościowej (14 razy). W formie czasownikowej zaś pojawia się 54 razy.

„Autor historii deuteronomicznej, być może opierając się na pojęciach znanych z archaicznego poematu Pwt 32 (wersety 19 i 27), użył 43 razy czasownika כַּעַס w formie Hifil, by przedstawić Boga, regularnie „denerwowanego” czy „prowokowanego” przez powtarzające się sprzeniewierzenie Izraela (Pwt 4,25; 2 Krl 17,17)”<sup>26</sup>

<sup>24</sup> G.B. Struthers, חרון; w: *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis*, t.1, 465.

<sup>25</sup> J. Barth, *Wurzeluntersuchungen zum hebräischen un aramäischen Lexikon*, Leipzig 1902, cytowany za: N. Lohfink, כַּעַס, w: *Theological Dictionary of the Old Testament*, t.7, ed. D.J. Botterweck i H. Ringgren, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids Michigain, 1995, 283.

<sup>26</sup> G.A. Herion, *Wrath of God (OT)*, w: *The Anchor Bible Dictionary*, t.6, 991.

Termin powyższy jest raczej określeniem wewnętrznego procesu, który z reguły nie posiada swojego przedmiotu. Zazwyczaj oznacza uczucie, które rodzi się w sytuacji, kiedy zostało się potraktowanym niesprawiedliwie, stąd najlepszym jego tłumaczeniem byłoby ‘smutek, żal’, bardziej niż ‘gniew’ czy ‘złość’ (por. Koh 7,3; Ps 6,7; 31,10 i Hi 17,7). W odniesieniu do Boga mogłoby to podkreślać, iż Jego rozgniewanie rodzi się z jakiejś prowokacji. Aby zaistniało oburzenie Boże, musiało coś Go „rozgniewać, zasmutzić” Byłaby to jednak teza zbyt daleko posunięta<sup>27</sup> W wyjątkowych przypadkach termin **רָצַח** w znaczeniu gniewu jest skierowany przeciw innym ludziom (por. Hi 10,17; 2 Krn 16,10; Ps 85,5). Rdzeń ten pojawia się również we współczesnym hebrajskim.

## 5. רָצַח

**רָצַח** to następny z owych terminów określających ‘gniew Jahwe’ Wywodzi się od rdzenia **רָצַח** oznaczającego: ‘rozdrażniać’, ‘zaniepokoić (się)’, ‘rozgniewać się’

Rzeczownik o podobnym brzmieniu występuje w języku akadyjskim (*kasapu/kesepu*), oznaczając ‘zmartwić się’<sup>28</sup>, i syryjskim *qesap* – ‘być zmartwionym, poirytowanym’<sup>29</sup>

W formie rzeczownikowej **רָצַח** oznaczający ‘gniew’ i ‘oburzenie’, występuje 28 razy, z czego 26 w odniesieniu do gniewu Bożego (por. Lb 17,11; Pwt 29,27; Iz 34,2; 54,8; 64,4; Jr 10,10; Za 1,2.15; 7,12), a w odnie-

---

<sup>27</sup> Zazwyczaj na dowód tego, iż gniewu Bożego w niektórych przypadkach nie można w żaden sposób uzasadnić i usprawiedliwić, podaje się teksty: Rdz 32,23-33 – opowiadanie o walce Jakuba z Bogiem; Wj 4,24-26; Sdz 13,21-23; i 2Sm 6,6-11 – opowiadanie o Uzzie. Przytaczane są one w wielu komentarzach jako ilustracje swego rodzaju „kapryśności” gniewu Bożego, kiedy to gniew Boga wydaje się być niczym nieuzasadniony. Warto zaznaczyć, iż w tych tekstach (poza 2Sm 6,6-11) nie występuje żaden z wymienionych w pracy terminów na określenie gniewu Bożego. E. Johnson podkreśla, iż Stary Testament nie rozważa gniewu Bożego jako czegoś negatywnego, a raczej jako wyraz nieskończonej wielkości Boga i Jego suwerenności. Tradycja rabiniczna twierdziła, że Boże rozgniewanie nie mogło być „kapryśne” Mówiła ona, iż wyrażenie: **בַּעַל הַחֶמָּה** (‘Pan gniewu’), odnosiło się do Boga i oznaczało, że mógł on „zapanować” nad swoim gniewem. Na temat tego czy gniew Boga jest usprawiedliwiony, czy raczej „kapryśny” mówi wiele komentarzy. (Por. G.A.Herion, B.A.Baloian, E.Johnson).

<sup>28</sup> L. Koehler i W.Baumgartner, *Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament*, cytowany za: G.B. Struthers, **רָצַח**, w: *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis*, t.3, 963.

<sup>29</sup> Tamże, s. 962.

sieniu do gniewu ludzkiego, pojawia się tylko w dwóch, późnych tekstach (Koh 5,16; Est 1,18).

W formie czasownikowej pojawia się 34 razy, z czego 17 razy – a więc połowa - w odniesieniu do Boga jako podmiotu (por. Pwt 9,7.8.19.22; Iz 57,16n).

Sam rzeczownik ma podobną siłę co חַמָּה. Jednak występuje 6 razy w złożeniu: קִצְּף גָּדוֹל ‘wielki gniew’ (por. Pwt 29,27; 2Krl 3,27; Jr 21,5; 32,27, Za 1,15; 7,12)<sup>30</sup> Trzykrotnie zaś postawiony jest on obok dwóch innych rzeczowników, wzmacniając wymowę zdania: w Pwt 29,27; Jr 21,5; 32,37 gdzie pojawia się wyrażenie: בְּאַף וּבְחַמָּה וּבְקִצְּף גָּדוֹל, co Biblia Tysiąclecia tłumaczy: „z gniewem, zapalczywością i wielkim oburzeniem”

## 6. זַעַם

Termin זַעַם wywodzi się od rdzenia זעם – oznaczającego ‘być złym’, ‘przeklinać’, ‘złorzeczyć’, ‘wykliąć’ W formie rzeczownikowej oznacza ‘złość’, ‘gniew’ W języku arabskim podobne słowo *zagama* znaczy ‘mówić w złości’<sup>31</sup>

W Biblii Hebrajskiej pojawia się analizowany termin 21 razy głównie mając za podmiot Boga, i zazwyczaj osobowy przedmiot<sup>32</sup> Występuje on głównie u proroków, gdzie jest użyty razem z innymi słowami mającymi znaczenie ‘podżegania’ (Iz 10,5; 66,14n; Ez 22,31). „W Ps 78,49 natomiast pojawia się wraz z wyrażeniami חָרָוֹן אֵף i עֲבָרָה, na liście wrogich mocy Boga użytych przeciwko Egipcjanom”<sup>33</sup> („zesłał na nich żar swojego gniewu: oburzenie, zapalczywość i udrękę - orszak zwiastunów klęski”).

W znaczeniu ‘złorzeczenia’, ‘przeklinania’, występuje omawiany termin w Lb 23,7-8; Mi 6,10, a jest to również możliwe w: Iz 66,14; Za 1,12; Mi 1,4.

W Ps 7,12 Bóg jest nazwany אֱלֹהֵי זַעַם - Bogiem Oburzenia.

<sup>30</sup> Tamże, s. 963.

<sup>31</sup> R.T. Gordon, זעם, w: New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis, t.1, 1129.

<sup>32</sup> Tamże, s. 1129.

<sup>33</sup> G.A. Herion, The Wrath of God (OT), w: The Anchor Bible Dictionary, t.6, 990.

## 7. זַעַף

Przedostatnim z terminów jest זַעַף. W formie czasownikowej jego podstawowe znaczenie to: ‘być nie w humorze’, ‘być zirytowanym’, ‘być zdenerwowanym’<sup>34</sup> Jego formę rzeczownikową זַעַף tłumaczy się jako: ‘szturmowanie’, ‘gniew’, ‘wściekłość’, ‘oburzenie’ זַעַף obrazuje ‘wzburzenie się morza’ w Jon 1,15, gdzie indziej odnosi się np. do gniewu króla (Prz 19,12). Jako wyraz ‘gniewu Jahwe’ pojawia się tylko dwukrotnie: w Iz 30,30 i Mi 7,9.

„W Mi 7,9 prorok ostrzega swych wrogów by nie cieszyli się z jego doświadczenia gniewu Jahwe, gdyż jest on właściwą odpowiedzią na grzech, ale w przyszłości zastąpi go światło i wyzwolenie (wersety 8-10). W tym wypadku זַעַף wyraża „gniew sprawiedliwy”, bardziej niż niekontrolowaną wściekłość”<sup>35</sup> Odwrotną zaś sytuację spotykamy w Księgach Kronik (w odniesieniu do królów: 2Krn 16,10; 26,19). „Możliwe, że to ukazuje charakterystyczne późne użycie, ale brak wystarczającego dowodu by to potwierdzić”<sup>36</sup>

## 8. עֲבָרָה

Ostatnim z omawianych hebrajskich słów na określenie gniewu Bożego jest: עֲבָרָה. Oznacza ‘gniew’, ‘uniesienie’, ‘pychę’, ‘bezcelność’ Pochodzi od rdzenia עבר mającego bardzo wiele znaczeń: ‘przekroczyć’, ‘przeprowadzić się’, ‘przechodzić’, ‘rozlać się’, ‘wyprzedzić’, ‘zniknąć’, ‘zgiąć’, ‘wejść’, ‘wstąpić’, a w końcu także ‘(roz-) gniewać się’<sup>37</sup>

Rdzeń ten jest powszechny w większości języków semickich, w znaczeniu podobnym do hebrajskiego pojawia się w językach: aramejskim, syryjskim, arabskim i ugaryckim.

„W 24 z 30 przypadków występowania odnosi się do Bożej ‘wściekłości’, często w połączeniu z gniewem (Ez 21,36; 22,21.31; 38,19; Oz 13,11; Ha 3,8). Hitpael czasownika עבר w 5 przypadkach odnosi się do Bo-

<sup>34</sup> Opinia za: F.Brown, S.R.Driver, C.A.Briggs, *Hebrew and English Lexicon of the OT*, Oxford 1907; w: M. Butterworth, זַעַף, w: *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*, t.1, 1129.

<sup>35</sup> M. Butterworth, זַעַף, w: *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis*, t.1, 1130.

<sup>36</sup> Tamże, s. 1130.

<sup>37</sup> Więcej znaczeń podaje: P. Bricks, *Słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, Prymasowska Seria Biblijna 12, Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, Warszawa 1999, 250.

ga „wpadającego w gniew (furię)” „zapalającego się gniewem” (Pwt3,26; Ps 78,21.59.62; 89,39)”<sup>38</sup>

Jak było powiedziane na początku pracy, słowo עִבְרָה - pochodzi od słowa עָבַר, oznaczającego ‘przekraczać’, ‘wyjść poza’, które może przypominać polskie ‘wychodzić z siebie’, określające wściekłość, czy zdenerwowanie.

## WNIOSKI

Z analizy ośmiu najważniejszych terminów, określających „gniew Boży” w Biblii Hebrajskiej, można wyciągnąć co najmniej kilka wniosków. Oto niektóre z nich.

Po pierwsze Biblia Hebrajska używa tych samych terminów zarówno na określenie gniewu Bożego jak i gniewu ludzkiego. Zaskakujący jest nie mniej fakt, iż gniew Jahwe wspomniany jest częściej niż gniew ludzki (!). „W Starym Testamencie terminy odnoszące się do gniewu są trzy razy częściej związane z Bogiem niż z człowiekiem”<sup>39</sup> B.E. Baloiian wylicza, że słowa odnoszące się do gniewu ludzkiego pojawiają się w Starym Testamencie 196 razy, natomiast te same w odniesieniu do Boga - aż 518 razy, nie licząc tekstów, w których sama terminologia gniewu się nie pojawia, zaś kontekst sugeruje Boże rozgniewanie.<sup>40</sup>

Niektóre ze słów są odniesione niemal wyłącznie do Boga jako podmiotu (zwłaszcza אָנַף, חָרוֹן), inne prawie zawsze mają Boga za podmiot (jak זַעַם, עִבְרָה, קִצְף), a חָמָה i אַף w większości użyte są w znaczeniu gniewu Bożego właśnie. Również specyficzne wyrażenia są niemal wyłącznie odniesione do Boga, a sporadycznie do ludzi, zwłaszcza: חָרוֹן אַף (33 razy), זַעַף אַף (Iz 30,30), זַעַם אַף (Lm 2,6) i עִבְרוֹת אַף (Hi 40,11)<sup>41</sup>

W tym miejscu warto również zwrócić uwagę na fakt, iż w „wyrażeniach złożonych ze słowem ‘gniew’ (w różnych hebrajskich terminach) niemal zawsze na określenie ‘Boży, Boga’ występuje słowo יְהוָה (50 razy, z czego 40 w wyrażeniu אַף יְהוָה). Połączenie אַף אֱלֹהִים pojawia się tylko dwukrotnie (w Lb 22,22; Ps 78,31)”<sup>42</sup>

<sup>38</sup> G.A. Herion, Wrath of God (OT), w: The Anchor Bible Dictionary, 990.

<sup>39</sup> E. Johnson, אָנַף, w: Theological Dictionary of the Old Testament, t.1, 356.

<sup>40</sup> B.E. Baloiian, Anger, w: New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis, t.4, 377-385.

<sup>41</sup> Por. E. Johnson, אָנַף, w: *Theological Dictionary of the Old Testament*, t.1, 356-357.

<sup>42</sup> E. Johnson, אָנַף, w: Theological Dictionary of the Old Testament, t.1, 357.

Jednak „w biblijnej perspektywie jest jakościowa i teologiczna różnica między gniewem ludzkim z jednej strony i Bożym z drugiej, mimo iż te same słowa są użyte do obydwu”<sup>43</sup> Gniew nie stanowi jakiegoś zarezerwowanego dla Boga uczucia, podobnie jak i w samej terminologii nie wypracowano specyficznie „używanych przez Boga” słów na określenie gniewu. Autorzy biblijni używają antropomorfizmów i antropopatyzmów, odwołując się do znanych ludziom uczuć, jednak jednocześnie wiele tekstów podkreśla, że Bóg nie może być porównywany do niczego i do nikogo, i że nie jest człowiekiem (por. Lb 23,19; 1Sm 15,29; w naszym kontekście zwłaszcza Oz 11,9). „Mimo iż Boże rozgniewanie mówi o Jego emocjach, nie jest przedstawione jedynie jako zwykłe uczucie. Z prawie 300 perykop mówiących o Jego gniewie, tylko Wj 4,14 mówi o nim jako wyłącznie o uczuciu. Ogólnie Jego gniew jest tożsamy z wprowadzeniem w życie Jego strasznego wyroku. Ten wyrok nie jest przedstawiany jako złośliwa czy gniewna odpowiedź silnego bóstwa, ale jako wyrok wynikający ze sprawiedliwego, prawnego kontekstu”<sup>44</sup> Boży gniew nie jest, więc przedstawiany jako li tylko uczucie, emocja, ale można go niejako uzasadnić<sup>45</sup> Podczas gdy gniew ludzki jest raczej potępiany, Boży jest raczej usprawiedliwiany<sup>46</sup>

Pojęcia gniewu Bożego, jego motywy, przyczyny, powody i sposób przejawiania się jest o wiele bogatszy, niż ludzkiego. „Boży gniew jakościowo jest odróżniony od ludzkiego, też przez to, iż pierwszy z nich jest wyrażany w kombinacji dwóch lub nawet trzech *termini in succesion* gniewu”<sup>47</sup>, co nigdy nie odnosi się do ludzi – np.: Iz 13,9 („najwyższe wzburze-

---

<sup>43</sup> B.T. Dahlberg, Anger, w: The Interpreter's Dictionary of the Bible, t.1, 135.

<sup>44</sup> B.E. Baloin, Anger, w: New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis, t.4, 381.

<sup>45</sup> Budzi się on bowiem w obliczu zła i niesprawiedliwości, dotyka człowieka grzesznego. Bóg jako święty i czysty gniewa się na wszystko co jest wbrew Niemu samemu i ustalonym przez Niego porządkowi (Ps 5,5-7). Gniew Boży przedstawiany jest w Biblii w łączności z Bożą sprawiedliwością (jako sprawiedliwą reakcję Boga na grzech ludzki; a jeśli taki związek w danym przypadku nie był jawny czy wydawał się irracjonalny, zakładano, że musiał istnieć – takim sposobem myślenia kierowali się np. przyjaciele Hioba rozpatrując jego sytuację; por. Hi 11,4-10; 15,14), z Bożym Prawem (reakcja Boża na przekroczenie zawartego Przymierza), z Bożą świętością (gniew miał dotknąć tych, którzy zbyt blisko się do IHWH i ujrzeli Jego oblicze); Boży „gniew” jest więc swoistą „pedagogią” w stosunku do narodu wybranego (Iz 9,11-12; Na 1,2, Za 1,15). Najczęstszym przedmiotem gniewu Boga jest właśnie lud Izraela, z powodu swej niewiary, zbuntowania, kultu fałszywych bogów, łamania prawa, pychy, itp. Ale również obce narody są nim dotknięte (Ps 110,5.6; Jr 10,10; Iz 63,6; Za 1,15).

<sup>46</sup> Na temat wyjątków patrz przypis 27.

<sup>47</sup> B.T. Dahlberg, Wrath of God, w: The Interpreter's Dictionary of the Bible, t. 4, 1962, 904.

nie i straszny gniew” - **וְעִבְרָה וַחֲרוֹן אַף**), czy wspomniany już wcześniej Pwt 29,27; Jr 21,5; 32,37 („z gniewem, zapalczywością i wielkim oburzeniem” - **בְּאַף וּבְחֵמָה וּבְקִצְף גָּדוֹל**). Pojęcia gniewu odnoszące się do ludzi przeważnie dotyczą jednostki, rzadziej zbiorowości, i przeważnie chodzi o gniew skierowany przeciw drugiemu człowiekowi (por. Rdz 39,19; Wj 11,8; 1Sm 17,28; Est 5,9 i inne), sporadycznie też przeciw Bogu (por. np. Rdz 4,5; 2 Sm 6,8; Jon 4,1.9). Może być to związane z tym, iż gniew ludzki mógł być niejako „cenzurowany”, nigdy nie jest w Biblii do końca akceptowany, aprobowany czy pochwalany. Rdz 4,5-7 potwierdza iż był on postrzegany negatywnie (por. także: Prz 15,18: „Człowiek gniewliwy wznieca kłótnie, a cierpliwy spory łagodzi.”; lub 29,22: „Gniewliwy kłótnie wszczyna, zapalczywy mnoży grzechy.”), a nadto pochwalany jest spokój, cierpliwość (Prz 17,27: „Rozsądek posiadł, kto w słowach oszczędny, kto spokojnego ducha – roztropny”) i wszystko co stanowi przeciwieństwo gniewu, który wywołuje jedynie więcej zła (por. Rdz 49,6; Prz 30,33).

Po drugie, terminologia hebrajska odnosząca się do gniewu Bożego jest bogata i różnorodna. Septuaginta wszystkie owe wyrażenia i terminy tłumaczy jednym z dwóch możliwych słów greckich: *ὀργή* lub *θυμός* i pochodnymi od nich: *ὀργίζω*, *παροργίζω*, *θυμώω*,<sup>48</sup> lub wyjątkowo innym (np. w Rdz 49,7 użyte jest: *μῆνις*). Są one używane zamiennie i do każdego z terminów hebrajskich, jak się wydaje, bez żadnego klucza. Podobnie z resztą jest i w Nowym Testamencie, który korzysta w tym wypadku ze słownictwa Septuaginty, używając owych dwóch terminów i sporadycznie innych (np. w J 7,23 czasownika: *χολάω*, i w Dz 8,23 rzeczownika: *χολή*).

Oprócz tych najważniejszych wymienionych terminów i wyrażeń hebrajskich występują jeszcze inne, które jednak pojawiają się bardzo rzadko, i takich, które nie odnoszą się w sposób bezpośredni do gniewu, ani do gniewu Boga, ale jednak go pośrednio sugerują<sup>49</sup> W Starym Testamencie uczucie gniewu bywa wyrażane niekoniecznie z użyciem słów związanych z nim – równie dosadnie może być wyrażony słowami języka zazdrości, zemsty, przemocy itp. A także językiem towarzyszących mu reakcji somatycznych (takich jak sapanie, parskanie, drżenie, krzyk, gorąco itp. – z których także – o czym wcześniej była mowa – narodziły się niektóre ze słów hebrajskich określające gniew).

<sup>48</sup> B.T. Dahlberg, *Wrath of God*, w: *The Interpreter's Dictionary of the Bible*, t. 4, 1962, 903.

<sup>49</sup> Tutaj należy wspomnieć termin **רָדַף** (rzadko używany na określenie gniewu, zwłaszcza Bożego; pierwotniej i częściej używany w znaczeniu ‘trzęsienia’, ‘drżenia’) a także takie terminy, które sugerują gniew (jak zazdrość, ogień itd.); oraz takie sytuacje, w których bezpośredni terminologia gniewu Bożego się nie pojawia, lecz kontekst go zakłada.

Tak jak w przypadku innych aspektów Boskiej działalności, język Biblii w przypadku gniewu jest bardzo konkretny. Starożytni Hebrajczycy, jak było już powiedziane, tworzyli słowa wyrażające emocje (także gniewu) z terminologii ludzkich (i zwierzęcych) reakcji somatycznych właśnie (ogień, parskanie, pienie się), bądź innych źródeł słowotwórczych. Przypatrując się owym ośmiu omówionym terminom określającym gniew, można by spróbować podzielić je na 2 grupy:

1. pierwszą (najliczniejszą) stanowiłyby słowa wywiedzione z terminologii reakcji somatycznych na gniew człowieka, czy zwierzęcia. Do nich można by było zaliczyć:

▪ אַף ; חָמָה ; חָרָן

2. drugą zaś grupę stanowiłyby pięć pozostałych słów:

▪ כַּעַס ( lub שַׁעַן ); קִצְף ; זַעַם ; זַעַף ; עִבְרָה

Terminologia gniewu jest używana w niemal wszystkich warstwach Biblii Hebrajskiej, a ideę gniewu wyrażano w różnych tradycjach starożytnego Izraela, zarówno starszych jak i młodszych, w różnym czasie i w różnych środowiskach. Opracowanie tego tematu wymagałoby jednak osobnego poszerzonego studium.

Uczucia przypisywane Bogu są nie tylko próbą przedstawienia Go i określenia, ale także wyrazem sposobu pojmowania Go i sposobu mówienia o Nim, niejako „na obraz człowieka” „Słowa języka odzwierciedlają pośrednio i bezpośrednio na wiele subtelnych sposobów życie ludzi, którzy go tworzą. (...) Studium poszczególnych słów danego języka i dróg ich ewaluacji znaczeniowych, rozjaśnia przeszłość ludzi, warunki, w jakich żyli, odzwierciedla ich moralność i życie etyczne”<sup>50</sup>

## WYBRANA BIBLIOGRAFIA DOT. GNIEWU BOŻEGO W ST

### I. POLSKOJĘZYZNA:

ŁACH J., Albowiem gniew Boży ujawnia się przeciw wszelkiej bezbożności (Rdz 1,18), *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 40/ 1987, 248-252.

MIKOŁAJCZAK M., *Gniew Boga. Cz.1, Aspekty* 6/ 1993, 8-9.

MIKOŁAJCZAK M., *Gniew Boga. Cz.2, Aspekty* 7-8/ 1993, 7-9.

JASIŃSKI A., Jahwe: Bóg gniewu czy miłosierdzia, w: *Ad libertatem veritate*. Księga pamiątkowa dedykowana ks. Alojzemu Marclowi w 65 rocz-

<sup>50</sup> E. H o r o w i t z, *How the Hebrew Language Grew*, 60.



nice urodzin i 35-lecie pracy naukowej, Opolska Biblioteka Teologiczna 10, Opole 1996, 155-170.

BENKO S., *Gniew*, w: *Encyklopedia biblijna*, (red. nauk. Paul J. Achtemeier), Prymasowska Seria Biblijna 9, Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, Warszawa 1999, 344-345.

McKENZEE J., *Gniew [w: Zarys teologii Starego Testamentu: Elementy relacji między Bogiem a Izraelem; § 99-10]*, w: *Katolicki Komentarz Biblijny*, (red. nauk. R.E. Brown, J.A. Fitzmyer, R.E. Murphy, red.nauk. wydania polskiego W.Chrostowski), Prymasowska Seria Biblijna 17, Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, Warszawa 2001, 2014-2015.

REINECKER F., MAIER G., *Gniew, Złościć się*, w: *Leksykon biblijny*, (pod red. F. Rienecker, G. Maier), Prymasowska Seria Biblijna 18, Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, Warszawa 2001, 254-255.

## II. OBCOJĘZYCZNA:

HANSON R.P.C., *The Wrath of God*, Expository Times 58/1946-47, 216-218.

GRAY J., *The Wrath of God in Canaanite and Hebrew Literature*, Journal of the Manchester Univeristy Egyptian and Oriental Society 25/1947, 9-19.

TASKER R.V.G., *The biblical doctrine of the wrath of God*, Tyndale Press, London 1951.

BLANK S.H., *The Curse, Blasphemy, the Spell, and the Oath*, Hebrew Union College Annual 23-1/ 1950-51, 73-95.

MORRIS L., *The Wrath of God*, Expository Times 63/ 1952, 142-145.

HANEY H.M., *The Wrath of God in the Former Prophets*, New York 1960.

HESCHEL A.J., *The Prophets.Vol.1-2*, New Yourk and San Francisco, 1962.

JACOBSEN T., *Ancient Mesopotamian Religion: The Central Concern*, Proceedings of the American Philosophical Society 107/ 1963, 473-484.

BRICHTO H.C., *The Problem of “Curse” in the Hebrew Bible*, Society of Biblical Literature, Philadelphia 1963.

BERKOVITZ E., *Heschel’s Theology of Pathos*, Tradition 6-2/1964, 67-104.

HILLERS D., *Treaty-Curses and the OT Prophets*, Biblica et Orientalia 16, Rome 1964.

BRONGERS H., *Der Zornesbecker*, Oudtestamentische Studien 15/ 1967, 177-192.

SIMPSON W.H., *Divine Wrath in the Eight Century Prophets*, Boston University, 1968.

EPPSTEIN V., *Day of Yahweh in Jeremiah 4:23-28*, Journal of Biblical Literature 87/ 1968, 93-97.

FÜGLISTER N., *Gott der Rache?*, Experiment Christentum, 8/1970, 117-133.

- ERLANDSSON S., *The Wrath of YHWH*, Tyndale Bulletin 23/1973, 111-116.
- McCARTHY D.J., *The Wrath of Yahweh and the Structural Unity of the Deuteronomistic History*, in: *Essays in Old Testament ethics* (J. Philip Hyatt, In memoriam), (ed. Miscellanea McCarthy, Dennis Joseph), KTAV, New York 1974, 97-110.
- ROBERTS J.J.M., *Divine Freedom and Cultic Manipulation in Israel and Mesopotamia*, in: *Unity and Diversity*, (ed.H.Goedicke, J. Roberts), Baltimore 1975.
- DIETRICH W., *Rache: Erwägungen Thema*, Evangelische Theologie 36/1976, 450-472.
- GRUBER M.I., *Nonverbal Indications of Anger*, w: *Aspects of Nonverbal Communication in the Ancient Near East*, Studia POHL 12/II, Biblical Institute Press, Rome 1980, 480-553.
- MAYHUE L., *The Prophet's Watchword: Day of the Lord*, Grace Theological Journal: 6/1985, 231-246.
- KÖVECSÉS Z., *Metaphors of anger, pride, and love A lexical approach to the structure of concepts*, John Benjamins, Amsterdam 1986.
- CREEL R., *Divine Impassibility: An Essay in Philosophical Theology*, Cambridge University Press, Cambridge 1986.
- BALENTINE S.E., *Prayers for Justice in the Old Testament: Theodicy and Theology*, Catholic Biblical Quarterly 51/1989, 597-616.
- BALOIAN B.E., *Anger in the Old Testament*, Peter Lang, New York 1992.
- HERION G.A., *Wrath of God (OT)*, w: *The Anchor Bible Dictionary (Vol.6)*, editor David Noel Freedman, ass.editors Gary A. Herion, David F.Graf, John David Pleins, managing editor Astrid B. Beck, Doubleday, New York London Toronto Sydney Auckland 1992, 989-996.
- ZENGER E., *A God of vengeance? Understanding the Psalms of Divine Wrath*, (translated by Linda M. Maloney), Westminster John Knox, Louisville KY 1996.
- B.E.BALOIAN, *Anger*, w: *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis (Vol.4)*, (gen.ed.Willem A. Van Gemeren, Paternoster Press, 1997, 377-385.
- LATVUS K., *God, Anger and Ideology The Anger of God in Joshua and Judges in Relation to Deuteronomy and the Priestly Writings*, Journal for the study of the Old Testament; Supplement Series 279, Academic Press, Sheffield 1998.

### Terminology of the wrath of God in the Hebrew Bible

Both the New and the Old Testament Books draw rich illustration of human feelings referred to God. The described article treats of the Hebrew terminology concerning the wrath of God in the Hebrew Bible. There are more than several Hebrew terms that define the expressions of both human and God's anger in the Old Testament. Among them the most important are: אַף , חֶמָה , חֲרוֹן , כַּעַס (or כַּעַשׁ) , קִצְף , זַעַם , זַעַף , עִבְרָה , characterized more precisely in the main part of the article.

The first part contains some of the introductory informations concerning the discussed matter and some particularities of terminology in the Hebrew language and its origins. The second part enumerates each of the most important Hebrew terms of anger and wrath, indicating, if it is possible, their sources, roots, occurrences and potential and conceivable meanings. It contains eight points, each about one of the eight main terms. The third and last part depicts some of the conclusions that may be drawn of the analysis of this terminology.

The Hebrew terminology expressing the wrath of God is very rich and interesting. It may be considered as one of the aspects of biblical anthropomorphism, or more specifically – biblical *anthropopathism* - which is the showing or treating God as if He was human in appearance or behaviour, and, in this particular case, as if He had human feelings. The expressions of God's anger appear in the Hebrew Bible two times more than the expressions of human one! This explains why this subject is so relevant and intriguing. And even more important as we think of the problem that many people face - that the anger of God in the Bible, being so difficult to understand and hardly acceptable, may arise difficulties in reading, comprehending and approving the whole theological *messaggio* of the Old Testament. For that reason the exact study of the terminology not only is the work concerning the language, but also may be the introduction to a further research in the exegetic and theological field of the Old Testament studies.